

Áron Sandor Kibédi Varga

4 februari 1930 – 13 april 2018

Áron Sandor Kibédi Varga (links) samen met dichter en vriend András Fodor in Amsterdam (1967)
Met dank aan János Fodor, Fodor András Webarchive

Voor sommigen was hij Áron, voor sommigen Sandor, soms was hij Varga van Kibed en Matfalva, of ridder Varga van Kibed és Matfalva, soms Kibédi Varga, maar in zijn Franstalige publicaties altijd Áron Kibédi Varga, en daarom houden we die naam hier maar aan.

Áron Kibédi Varga werd geboren in Szeged, een stadje nabij de Roemeense grens in Hongarije, in 1930. Zijn vader was een Hongaars filosoof en psycholoog – uit Hongaars Roemenië (en de positie van de Hongaarse minderheid in Roemenië is altijd en nog immer precair) – en stamde uit een geslacht dat rond 1600 de titel ‘van Kibed en Matfalva’ verworven had. De familie raakte op drift tegen het einde van de Tweede Wereldoorlog en maakte deel uit van de grote problematiek van de *displaced persons*, zoals ze toen benoemd werden; het waren er rond de elf miljoen, na de Bevrijding van Europa. Eerst vertrok de familie naar Duitsland, in 1944, waar zijn vader zou blijven; vervolgens, in 1948, arriveerde Áron in Nederland, in Alphen aan de Rijn om precies te zijn – en uiteindelijk zou hij ook de Nederlandse nationaliteit aannemen – en zich altijd benoemen als Hongaarse Nederlander of Nederlander van Hongaarse komaf. Bij zijn eerste huwelijk, in 1954, meldde *De Telegraaf* nog hoe mooi het was te zien dat een *displaced person* wortel geschoten had in een nieuw vaderland.

Die kwestie van de identiteit: overtuigd Nederlander zijn en behoren bij de Westerse wereld, en tegelijkertijd uit Hongarije stammen, Midden-Europa dus, maar lange tijd werd dat beschouwd als Oost-Europa, heeft in Árons gehele carrière, in wetenschap, poëzie, kritiek, altijd een belangrijke plaats behouden. In datzelfde jaar 1948, waarin Áron in Nederland arriveerde, hij was toen achttien jaar oud, verschenen zijn eerste gedichten in een bundel emigrantenpoëzie die in Londen gepubliceerd werd. Zijn eerste afzonderlijke bundel zou in 1963 in Amerika verschijnen, maar enkele van zijn gedichten verschenen al in 1962 in de *Anthologie de la poésie hongroise* bij de Éditions du Seuil in Parijs; in 1962 vertaalde Áron ook, voor een bloemlezing uit de moderne buitenlandse poëzie, gedichten van de Pool Adam Wazyk.

Áron was een dichter, een Hongaars dichter, een Hongaars dichter in het Westen, een Hongaars dichter in Nederland, vóór hij naam begon te maken in de wetenschappelijke wereld. Daarbij was hij ook een Hongaars dichter buiten Hongarije. Die kwestie wist hij al uit te drukken bij de fameuze studieweek in Doorn in juni 1959, waar Hongaarse exilés bijeen kwamen, sommigen met de motorfiets uit Noorwegen, waar Áron pogingen deed om te definiëren wat de Hongaren in de vrije wereld betekenen voor de Hongaarse intellectuele traditie, en hoe en waarom die Hongaarse identiteit zijn belang heeft voor de Westerse wereld, maar evenzeer hoe en waarom de Westerse wereld een groot belang heeft voor de Hongaarse identiteit.

In 1959 publiceerde hij in *Socialisme en Democratie* een terugblik op de Hongaarse revolutie drie jaar eerder. Op de kwestie van de Hongaar in ballingschap zou hij in 1975 in Driebergen nog terugkomen, toen hij wederom een poging deed om de positie van de Hongaarse exilés, hun plaats in het Westen maar ook hun plaats in de Hongaarse traditie, nader te omschrijven. Uiteindelijk besprak hij het thema nog in een artikel onder de titel 'Personal recollections' in de grote bundel die John Neubauer gewijd heeft aan ballingschap en terugkeer van schrijvers uit *East-Central Europe* (2009). In diverse publicaties in de dagbladen heeft Áron zulke kwesties ook benoemd, want hij was actief in de dagbladpers, waarover later meer.

Zeker toen het Oostblok als Oostblok begon te wankelen, heeft hij zich niet onbetuigd gelaten, en hij schreef artikelen over de verantwoordelijkheid van de Westerse wereld, nam deel aan een demonstratie bij Roemeense ambassade, maar zette ook de kwestie van de Hongaarse minderheid in Roemenië op de agenda – vandaar ook een publieke briefwisseling met Sorin Alexandrescu, hoogleraar Roemeens aan de Universiteit van Amsterdam, mede-demonstrant bij de Roemeense ambassade, wapenbroeder in zekere zin, met name over de positie van de Hongaarse minderheid in Roemenië.

Gedurende zijn gehele carrière heeft Áron de Hongaarse poëzie willen verdedigen en illustreren, in artikelen over Sander Weöres (*Maatstaf* 1969), over moderne Hongaarse poëzie (*Raster* 1972), bij *Poetry International* in 1977, in een speciaal nummer van *Bzzzletín* in 1987.

Tegelijkertijd was de dichtkunst voor hem meer dan een kwestie van oorsprong of identiteit. Sybren Polet schreef in 1965 in *Maatstaf* al een inleiding bij vertaalde gedichten van Áron, die zelf later zou publiceren over de sprookjes van Polet.

In 1990 zou Áron, in een bundel met de titel *Verhalen van deze tijd*, nog een bloemlezing verzorgen van Oosteuropese schrijvers. Dat viel overigens samen met een bundel die hij, samen met Frank Ankersmit, redigeerde over narrativiteit in de cultuurwetenschappen (*Op verhaal komen*). En uiteindelijk, omdat zijn laatste vrouw, Sophie Bertho, een benoeming in Freiburg im Breisgau accepteerde, keerde Áron na zijn emeritaat terug naar Duitsland, waar hij stierf op 13 april 2018. Zo keerde Áron terug naar Duitsland, en is hij uiteindelijk in München begraven, de plaats waar zijn vader hoogleraar was.

In de wereld van de Hongaarse literatuur was Áron zowel acteur als beschouwer: hij heeft erover geschreven, maar was ook zelf een belangrijk dichter. Hij publiceerde bloemlezingen, was actief als vertaler, aanwezig op podia als Stichting Perdu en in de belangrijkste Nederlandse literaire tijdschriften, daarentegen ook in de week- en dagbladpers.

Naast de poëzie en de politiek, was er natuurlijk de wetenschap, maar hier is toch bewust eerst een plaats ingeruimd voor Áron als Hongaar, als Hongaars dichter, als Hongaar in Nederland, alvorens zijn betekenis als geleerde te bepreken. Men zou hem immers tekort doen zonder die activiteiten, in de eerste plaats, duidelijk te benoemen. Ook is het heel wel mogelijk dat die ook bepalend geweest zijn voor zijn wetenschappelijke ontwikkeling, en hebben we die elementen gewoon nodig voor een elementair begrip van zijn wetenschappelijke carrière.

Na zijn eindexamen in Alphen aan de Rijn ging Áron studeren, Arabisch en Frans, in Leiden, Amsterdam en Parijs. In zijn levensbericht over ons buitenlands lid Paul Zumthor spreekt Áron over wat zijn eerste colleges bij Zumthor, in 1951 in Amsterdam, voor hem betekend hebben. Naar mijn vermoeden is dat een zeer belangrijk moment (al was iedereen destijds diep onder de indruk van Zumthor; ook mijn moeder die hem in 1953 voor het eerst hoorde), namelijk het moment waarop het besef begon te ontstaan

dat er een wetenschap van het literaire mogelijk was, en dat dat niet slechts een belletristische en esthetische kwestie was, ook al heeft Áron een zekere esthetiserende aanpak nooit verlaten.

Dat ontluiken van de literatuurwetenschap als wetenschap heeft ongetwijfeld een doorslaggevende rol gespeeld in Árons verdere carrière. Het enthousiasme voor een nieuwe, andere en wetenschappelijke manier om met literatuur om te gaan, maar ook de positie van het structuralisme daarin – Áron zou het structuralisme later benoemen als een noodzakelijk moment en dus een moment – en nog later zou Áron daar nog op terugkomen en uitleggen dat de scheiding tussen de wetenschap van literatuur en de kritiek en appreciatie ervan een natuurlijke ontwikkeling is die niet *per se* als negatief beschouwd moet worden. Daarmee koos hij voor een duidelijke positie in een debat dat tot op heden voor sommigen belangrijk blijft, maar voor anderen eigenlijk irrelevant is.

Hoe het ook zij, Áron werd gegrepen door de wetenschap, door wat er wetenschappelijk met literatuur mogelijk is, maar ook door de vragen daaromtrent, het nader bepalen van wat nu precies het object is, en in hoeverre de literatuur daarin te isoleren is. In 1953 behaalde hij zijn doctoraaldiploma Frans aan de Universiteit van Amsterdam.

Hij begon te publiceren in verschillende kranten en promoveerde in 1963 in Leiden *cum laude* bij Sem Dresden op een proefschrift met de titel *Les constantes du poème*. Dresden, de latere president van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), had hij overigens leren kennen als Rijksgecommitterde bij zijn examen aan het Christelijk Lyceum in Alphen aan de Rijn in 1948, en in het levensbericht dat hij later aan Dresden zou wijden, sprak Áron nog over wat Dresden toen deed en wilde doen voor vluchtelingen – een kwestie die misschien ook heden ten dage enige aandacht en wellicht ook navolging verdient. Toen Áron promoveerde was hij al docent aan de Vrije Universiteit.

De basiskwestie in zijn proefschrift was of, als een gedicht een gedicht is als het gelezen wordt, er iets is dat het dan tot gedicht maakt, en welke vormelementen er dan toe bijdragen dat het als gedicht ervaren wordt? In de wereld van de poëziebeschuwing is dit één van de meest geciteerde

proefschriften. Ongetwijfeld is zijn rol als beschouwer beïnvloed door zijn eigen dichterlijke praktijk, en als we Árons gedichten leggen naast de bundel over *Style et littérature* die hij in 1962 samen met Pierre Guiraud, Joseph Tans en Paul Zumthor zou samenstellen, waarin hij het wereldbeeld van de Barok probeert te omschrijven, vinden we dat zeker terug.

In die tijd schreef Áron voor kranten, als hierboven al aangegeven, bijvoorbeeld voor *Het Parool*, over Franse letterkunde, over de dichter Francis Ponge, maar ook recenseerde hij voor *Het Parool* in 1965 Gilles Deleuzes *Proust et les signes*.

In 1966 werd hij benoemd tot hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam en in 1967 hield hij zijn inaugurele rede over *De dichter en de dingen*, over Francis Ponge en zijn *Parti pris des choses*. In 1971 was er een wending in zijn carrière, toen hij de Universiteit van Amsterdam verliet voor de Vrije Universiteit. Vanuit een bepaald type protestantse achtergrond voelde Áron zich beter thuis bij de Vrije Universiteit, maar waarschijnlijk heeft ook meegespeeld dat hij, als vluchteling uit wat we nu Midden-Europa noemen, weinig sympathie kon opbrengen voor een in zijn ogen gevaarlijke linksigheid aan de Universiteit van Amsterdam. Toch, omdat dingen nooit volledig simpel zijn, behield hij een 'leeropdracht' aan de hoofdstedelijke universiteit. Kort daarop moest er ook nog een soort balletje-balletje formule gevonden worden toen Áron scheidde van zijn vrouw – hetgeen de Vrije Universiteit niet kon tolereren, terwijl de Amsterdamse universiteit hem wel terug wilde – maar uiteindelijk kon alles in der minne geschikt worden, en Áron bleef bij de Vrije Universiteit, waar hij, volgens de *oral history*, om meerdere redenen een graag geziene verschijning was.

Zijn benoeming aan de Vrije Universiteit gaf hem de ruimte om nieuwe thema's te benoemen, en om verder door te dringen in wat de misschien van een wetenschap omtrent literatuur zou moeten zijn. Lijnen die hier voornamelijk vermeld moeten worden zijn ten eerste de interesse in de rhetorica, ten tweede de verhouding tussen tekst en beeld en ten derde zijn theoretische interesse.

Die theoretische interesse, om met het derde punt te beginnen, lag aan de basis van zijn inaugurele rede aan de Vrije Universiteit, over *De wetenschappelijkheid der literatuurwetenschap* (1974). Toen George Steiner de Uhlenbeck-lezing verzorgde, heeft Áron zich in een bespreking zeer negatief over die lezing uitgelaten, en in een reactie op een ingezonden brief van Etty Mulder over zijn bespreking, nogmaals duidelijk aangegeven, onder verwijzing naar Karel van het Reves goedkope diatribe over de onleesbaarheid van literatuurwetenschappelijke publicaties, duidelijk gemaakt waar het wat hem betreft om ging – en waar men Van het Reves tekst vaak (ook zonder hem gelezen te hebben) citeert, zou het wellicht beter zijn bij Árons brief, of meer in het algemeen bij zijn publicaties over literatuurtheorie te rade te gaan. Die thema's, het postmodernisme en de narrativiteit, zijn in de decennia daarna leidend gebleven in vele geesteswetenschappelijk discussies, en daarmee arriveren we bij een ander belangrijk punt in het werk van Áron: hij bepaalde de agenda in plaats van simpelweg te volgen. Uitgerekend de samenwerking van een pure estheet, want dat was Áron zeker, met een echte historicus als Ankersmit, leverde bijzondere dingen op, en Áron was al radicaal transdisciplinair, of interdisciplinair (een mens raakt soms de tel kwijt) lang voordat dat tot model verheven werd. Voor hem had dat te maken met 'gewone' intellectuele nieuwsgierigheid.

In de bestudering van de rhetorica, en dat was het eerste punt, vond Áron een sleutel tot een historiserende benadering van de literatuur, het idee dat een tekst opgezet is zoals de schrijver geleerd heeft een tekst op te zetten. We vergeten al te vaak dat Pascal en Voltaire nooit geleerd hebben in het Frans te schrijven: zij leerden Latijn volgens bepaalde rhetorische normen, en dat heeft hun Franse teksten bepaald en gemaakt. Een interessante spanning in Árons geschriften over rhetorica is die tussen rhetorica als historische categorie (de receptie van de klassieke rhetorica in de moderne literatuur) en de rhetorica als universele categorie (wat nu eenmaal eigen is aan alle literaire vormen). Zelf zou hij daarover schrijven dat uiteindelijk de rhetorica het beste, en wetenschappelijk gezien verantwoordelijkste middel was om een literaire tekst te analyseren.

Het tweede thema dat Áron aan het hart ging was de verhouding tussen tekst en beeld – hetgeen bij hem overigens niet zomaar iets van letters en plaatjes of en eenvoudige zogenaamde interdisciplinariteit was, maar stamde uit een

wezenlijke reflectie op de verhouding tussen zintuigen en kunst. Daarin was hij ook, zonder dat direct te willen, een pionier in de wereld van de bestudering van de *bande dessinée*. Hierin knoopte hij ook weer aan bij zijn werk over Ponge en de dingen in de poëzie, waarover hij immers zijn inaugurele rede in Amsterdam gehouden had, waarover hij ook in *Het Parool* geschreven had. De kwestie komt opnieuw aan de orde in zijn voordracht *Kunstoorten, genres en medialiteit*, voor de KNAW op 15 april 1996, en in zijn fascinerende studie over *Het beeld in de wetenschap* uit 2000.

Zijn bemoeienis met dit thema zou overigens leiden tot een belangrijke plaats van de Vrije Universiteit, en zeker de vakgroep Frans aldaar, binnen de ontwikkeling van de Word and Image-studies. Retrospectief, vanuit de wending die onze cultuur, die, naar men zegt, immers immer meer visueel geworden is, heeft hij een belangrijk thema blootgelegd dat overigens, en als mediëvist moet ik dit zeggen, ook van wezenlijk belang is voor de middeleeuwse literatuur voorzover die overgeleverd is in geïllustreerde handschriften die in moderne edities tot een kale tekst gereduceerd worden. Eigenlijk, maar Áron heeft dat nooit zo duidelijk benoemd, was hij al volop bezig met kwesties van medialiteit.

Hij was een gelauwerd wetenschapper: in 1975 al ontving hij de Franse *Palmes académiques* 1975, in 1994 werd hij verheven in de *Orde van de Nederlandse Leeuw*, hij ontving een eredoctoraat aan de Janus Pannonius Universiteit te Pécs, werd lid van de Hongaarse Akademie van Wetenschappen en in 1981 werd hij benoemd tot lid van de KNAW.

Áron was een groot geleerde en een beminnelijk mens. Zijn persoonlijke combinatie van het zoeken naar vernieuwing in de literatuurtheorie en een eigen esthetisch gevoel voor de literatuur zelf, een nieuwsgierigheid en openheid van geest die ook nu nog, al lijkt de term vreemd, als modern overkomen, maakten hem tot de belangrijkste romanist van zijn generatie in Nederland. Ongetwijfeld heeft hij altijd beseft dat hij Áron was, en niet Mozes, maar hij heeft zich die positie dan ook wel volledig toegeëigend. Weinigen in Nederland zijn in de lange tijd van zijn activiteit zo doorgedrongen tot het hart van de kwestie van wat literatuur tot literatuur maakt, met name in relatie tot de zusterkunsten, en zijn pionierswerk is

niet alleen binnen de eigen discipline, maar zeker ook binnen het algemeen forum van de KNAW, waar hij enkele memorabele bijdragen heeft verzorgd, van grote betekenis geweest.

Speciaal genoemd moeten worden zijn pionierswerk op het vlak van de medialiteit (*Kunstsoorten, genres en medialiteit*) gepubliceerd in 1997, en de collectie essays over postmoderniteit die hij samen met Frank Ankersmit verzorgde in 1993. Hij constateert daarin, volledig terecht, dat de grote afwezige de poëzie is, een ontwikkeling die we ook in het universitair onderwijs heden ten dage zien, en die, gezien het briljante proefschrift van Kibédi Varga over wat poëzie nu poëzie maakt, een zekere wrange smaak nalaat. In 1985 was hij erepromotor van René Girard aan de Vrije Universiteit – en daarmee sluit ook wel een cirkel in Árons carrière.

Kijken wij dan terug op de periode van Árons wetenschappelijke activiteit in Nederland, dan valt allereerst de grote innovatieve kracht op van alles wat hij gedaan heeft op het vlak van de literatuurwetenschap, waarin Áron in Nederland maar ook daarbuiten leidend geweest is. Wat ook opvalt is hoezeer hij er nog in kon slagen om een bepaalde esthetische benadering, want die had hij zeker behouden, te koppelen aan een rigoureuze wetenschappelijke literatuurbeschouwing – want dat is lange tijd toch op een bepaalde wijze een heikel punt gebleven.

Wat, terugkijkend op Árons carrière, ook interessant is om te zien is dat dit pad, op een bepaalde wijze, niet de richting aangegeven heeft waarmee de taal- en literatuur-opleidingen zich van een duurzame toekomst konden voorzien. Integendeel, zou men bijna zeggen. Als men Árons werk houdt tegen het licht van de actuele discussie rondom de taal- en letterkunde-opleidingen kan men bijna niet anders zeggen dan dat hij iets anders voor ogen had dan de kant waarop het nu op lijkt te gaan en – met zijn grote vernieuwende kracht in de bestudering van literatuur – onvoldoende bakens heeft kunnen uitzetten, of, ook wel een interessante zienswijze, dat men in de herinrichting van die opleidingen onvoldoende rekening gehouden heeft met alle zinnige dingen die Áron daarover gezegd heeft, zou kunnen gezegd hebben en ongetwijfeld ook zou willen gezegd hebben. En wat mij betreft moet dat laatste punt toch vooral prevaleren.